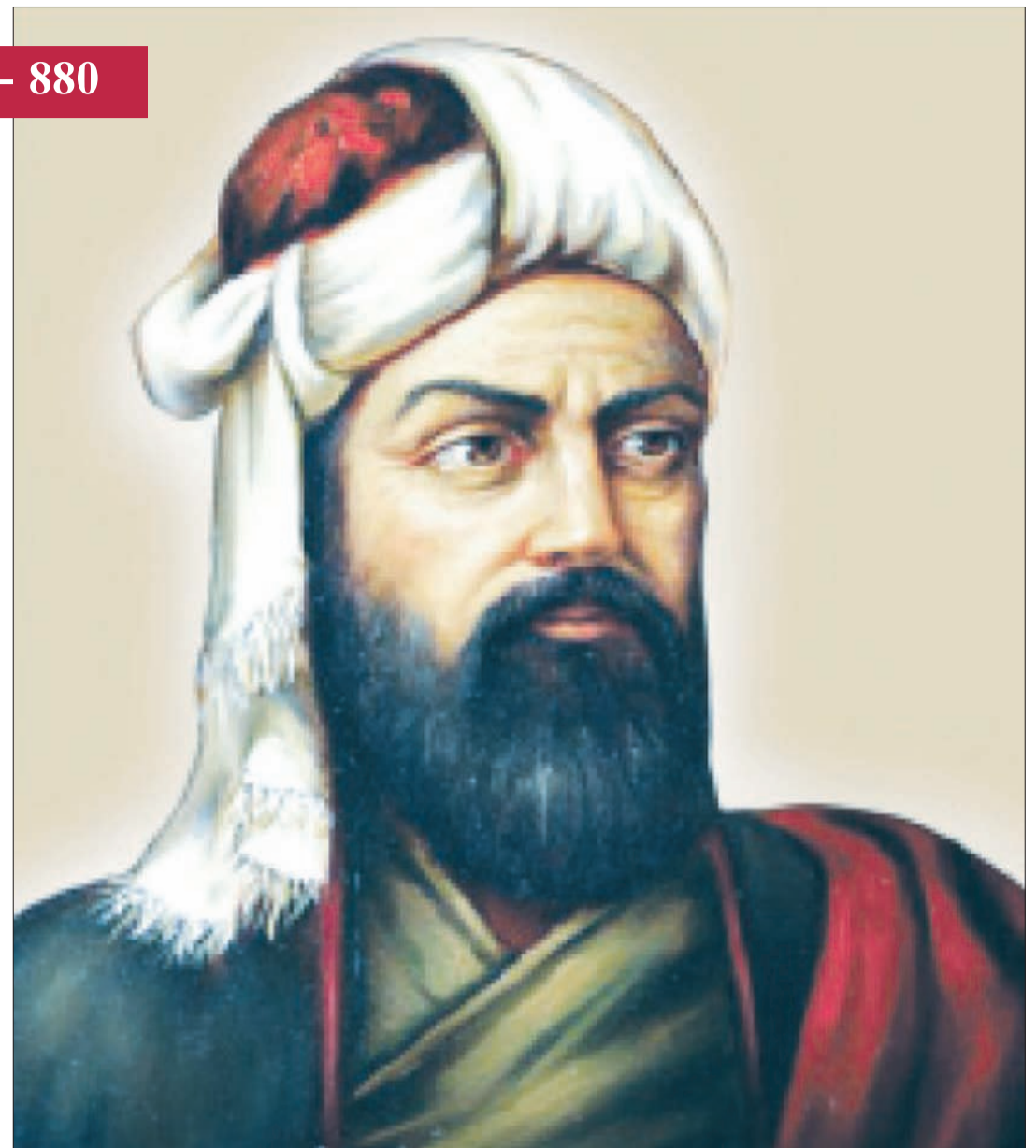

Nizami Gəncəvi - 880

Nizaminin etik-estetik idealı

Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin 2021-ci ilin Azərbaycan Respublikasında “Nizami Gəncəvi ili” elan edilməsi haqqında Sərəncamı elm-sənət sahəsində çalışanları da ruhlandırır. Xalqımızın iftixarı sayılan Nizami Gəncəvi yaradıcılığı dünya mədəniyyətinin solmaz, həmişə təravətli abidəsidir. Onun mənəvi zənginliklə aşılana “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnamə” poemaları eyni zamanda etik-estetik ideallarla zəngindir. İrəqdən, millətdən asılı olmayaraq hər kəsi mənalı yaşamağa, insan adını uca tutmağa səsleyir.

Vidadi XƏLİLOV,

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar müəllim, Azərbaycan Gənclər İttifaqı və akademik Mehdi Mehdizadə mükafatı laureatı

Mahiyyət dolğunluğu, mənə çalarları ilə müxtəlif qəbilədən olan insanların ömür yollarını işıqlandırır, nura qorq edir. Eyni zamanda etik-estetik fikirlər antologiyası kimi kara gəlir.

*Birinin şirinsə sözü söhbəti,
Başqa şey istəmə, bəsdü ülfəti.
Xoşxasiyyət olmaq istəyən adam,
Gültək xoş atırlar saçmalı madam,*

- deyən Nizami hikmətinin fəzilətləri əsrlərdən-əslərə, nəsillərdən-nəsillərə keçərək insanlığı ələminə zinətləndirir. Elə yaşa ki, öləndən sonra ölmə, sözünlə-söhbətinlə, işləmə-əməlinlə tanın, yadda qal, - deyir.

*Sordu köhnə qızılı, təzə sözmü yaxşıdır?
Söz sərraflı söylədi: söz dünyanın nağıdır.
Həyalı söz danış, öyrənib səndən
Həyalı danışın sənə dinləyəni.
Ağıllı bir işdir yumşaq danışmaq,
Kobudluq axmağa yarasır ancaq,*

- kəlamları ilə neçə əsrlərdir ki, insanları mənəvi saflığa səsleyir. Sözün mənə yükünü-mənə deyərini qədər-qiymətdə saxlamağı vacib sayır.

Əxlaqı kamilliyin-etik mədəniyyətin əsas daşıyıcısı, göstəricisi kimi dəyərləndirdiyi sözlə ehtiyatla davranmağı, insanlığı ələmindəki yerini mənalandırmağı döndə-dönə diqqətə çatdırır.

*Yazsaydım hər bilib, hər eşidəni,
Yalana çəkərdi sözün yüyəni.
Yazdığım sözlərə verməsəm zivər,
Yenilik verməzdi köhnə nəğmələr.
Qələmə gərəkdə öylə söz almaq,
Şüurdan, ağıldan olmasın uzaq.*

Nizaminin dünyaya, insanlığı ələminə nur saçan, ömür yollarını işıqlandıran deyimləri dünya oxucularını, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün insanları heyretləndirir. Onun “Xəmsə”indəki hikmət inciləri zaman keçdikcə daha geniş vüsət alır, heyvət-heyranlıq yaradır. İnsan adını uca tutmağa, ayıq-sayıq olmağa səsleyir:

*Elə bir ixtiyar olsaydı məndə,
Qoymazdım bəndəyə möhtac bir bəndə,*

- deyəndə də insanlığı ələmini, xeyriyyəliyi öz mülkünü mənalandırmağı ön plana çəkirdi. İnamlı demək olar ki, Nizaminin etik-estetik ələmindəki söz incilərini bir yerə yığsaq möhtəşəm bir qala, ən uca zirvə yaranar. Təsədüfi deyildir ki, böyük ədib, filosof yeri gəldikcə tam əminliklə və böyük iftixarla deyirdi:

*Sanmayın yad sözünü öz sözümə qatmasam,
Mən könlüm istiyəni yazmışam, yaratmışam.
Nə qədər şair var, söz var, şeir var,
Dünyada onlardan mənəm yadigar.*

İnsaniliyin - insansevərliyin qayda-qanunlarını əks etdirən humanizm Nizaminin çox böyük qəlb genişliyi ilə yaratdığı əsrlərdə parlaq şəkildə nəzərə çarpır. İnsan adını uca tutmağı, insanlığa layiq ülvə keyfiyyətlərə yiyələnməyi, ömür yollarında hər cür çətinliyə sinə gərək qalib olmağı döndə-dönə tövsiyə edir:

*Nəçin alçaqlara boyun əyirsən?
Oyuncaq olursan namərdlərə sən?
Nə üçün boynuna min yük alırsan?
Zalımın zülmündən razı qalırsan?
Qəlbi yumşaqlığı bir dəfə unut,
Çiyinini dağ kimi ucalıqda tut!
Acizlik ürəyi ağrıdır bilsən,
Bir alçaqlıq olar hər zülmə dözsən.*

Dahilik rütbesi ilə tanınan Nizami yaxşı bilirdi ki, yer üzünün əsrəfi, incisi sayılan insan hər şeyə qadirdir. Aydın məslək yolunda inamlı irəliləməklə məqsədə çatır, ömrünü, həyatını cıraqlan edər:

*Təbiət quranda xilqətimizi,
Başqa səhifədə yazmışdır bizi.
Anlayıb düşünək hər şeyi gərəkdir,
Hər sirri açmaqda hünər göstərsək.
Yerləri, göyləri öyrənək bir-bir.
Qalmasın bizimçün açılmamış sirr.*

Bu deyimlərlə də Nizami insanın gücünə-qüdrətinə, zəkasına, ali varlığına inanır, mütləqə inam himnini özəmətlə səsəndirir.

İnsaniliklə-xeyriyyəliyi, ülviliklə-gözəlliyyəli vəhdətdə götürən, mahiyyət dolğunluğu ilə tərənnüm edən Nizaminin etik-estetik idealı da müxtəlif sahələrə istiqamətlənərək zövq oxşayır.

Təbiətin, təbabətin, incəsənətin estetikası, estetik dəyərləri qəlbləri rıqqətə gətirən bir tərzdə nəzərə çatdırılır:

*Bərdə nə gözəldir, necə qəşəngdir,
Yazı da, qışı da güldür-çiçəkdir,*

- deyən Nizami təbiətin gözəlliklərini tərənnüm etməyi vacib sayır. Bununla belə, zəka ülviliyini, incəsənət gözəlliyini mənalı yaşamağın barometri kimi dəyərləndirir.

Nizami ən dəyərli estetik sərəvət, estetik kateqoriya olan gözəlliyyəni mahiyyətini açmaq üçün müxtəlif xarakterli misallar çəkmiş, belə bir qənaətə gəlmişdir ki, əsl gözəllik xeyriyyəliqlə, səmimi, nəcis və humanist hisslərlə vəhdətdə götürülür, başa düşülür.

İnsanın, yaxud hər hansı şeyanın ilkin görünən forması, zahiri siması həqiqi gözəlliyyəni qiymətləndirilməsi üçün əsas meyara ola bilməz.

Dahi şairin dünyada məşhur olan poemaları fəlsəfi, etik-estetik fikirlər çəngi kimi zövq oxşayır.

Nizaminin etik-estetik fikirlərinin həyatiliyi, qüdrətli təsir gücü bir də ondadır ki, o, incəsənəti, onun ayrı-ayrı janrlarını xüsusilə musiqi, təsviri sənətin əsl mahiyyətini çox gözəl mənimsəmiş, ən müqəddəs, ən ülvə hissləri oymaqla sənət əsərlərinin çox böyük rol oynadığını döndə-dönə qeyd etmişdir. Bu mənada Nizaminin bütün əsərləri, xüsusilə “İsgəndərnamə” poeması bədii-estetik fikirlər ensiklopediyası kimi misilsizdir, milli və bəşəri mədəniyyət ələminə apdır.

Böyük mütəfəkkirin əsərləri ilə yaxından tanış olduqca belə qənaətə gəlirsən ki, həqiqi incəsənət-poeziya, musiqi, təsviri sənət həyatı, həqiqəti əks etdirməli, idrak vasitəsinə çevrilməli, xalqın mənəvi duyğularının tərcüməni olmalı, yeri gələndə ən təsirli məlhəm kimi müalicə funksiyasını da yerinə yetirməlidir.

Təqdirləyici cəhətlərdən biri də budur ki, Nizami ayrı-ayrı əsərlərində xalqımızın qədim musiqi mədəniyyətinin tarixindən, inkişafından bəhs edən məsələlər üzərində də dayanmışdır. Onun əsərlərində mizrabla, kamanla, nəfəslə çalınan, habelə zərb alətlərinin ən qədim nümunələrindən söhbət açılır. Ud, rud, rübub, saz, çəng, qanun, kamança, ney, musiqar, şeypur, kərənay, nəfir, şahnefir, kus, təbil, doxul, dəf, dairə, zəng, zindan, nağara və digər musiqi alətlərini yaradan və yüksək ifaçılıq məharəti göstərən sənətkarlardan, onların ifa etdiyi havaların estetik təsirinə bəhs edən mizralar, poetik ümumiləşdirmələr zövq oxşayır.

Nizaminin “İsgəndərnamə” poeması incəsənətin estetikasını, estetik təsirini açıb göstərməkdə çox qüdrətli didaktik vasitədir, -desək, daha doğru, daha əhatəli olar. Poemanın “İqbalnamə” bölməsinin “Əflatunun calğı aləti qayırması” hissəsindən bir nümunəyə diqqət edək:

*Əflatun onlardan üz döndəyərek
Yox oldu saraydan Ənqa quşutək.
Gecəli-gündüzlü düşündü ustad
Gizləndə o, bir saz elədi icad.*

*Bir küpün içində gizləndi bir gün
Axtardı səsinə bu yeddi küpün.
Yaxşı olmasa da birinin səsi,
Küpə xoş səslənir onun nəğməsi.*

*Bu qanun üzrə də o sahibhünər,
Küpə düzəldirdi yeni nəğmələr.
O, rəsəd sahibi küpə girərək
Çərxə, ulduzları seyr etdi tək-tək.*

*Eşidib burada o nalə, fəryad,
Etdi bu ahəngə bir nəğmə icad.
Ruda bu ahəngə münasib yerdə,
Quru bağırısaqdan bağladı pərdə.*

*İçə boş qaba çəkərək dəri,
Düzəldi, bağladı o pərdələri.
Ceyran dərisinə çəkdi qara rəng,
Quru ud səslənib oldu xoşahəng.*

*Bir xeyli cəhd edib fikrinə uyğun
Düzəldi nəhayət o bir ərgəmün.
Telləri yaxşıca köklənmiş bu saz
Başladı verməyə ahəngdar avaz.*

Zil və bəm nəğmələr hasil edərək,

*Mizrabı gah yavaş vurdu, gah bərk.
Saslar çıxarırdı, bərkdən, yavaşdan,
Sanki nəyə çəkir öküz, ya aslan.
Səslərdə o qədər məlahət vardı
Ki heyvan eşitcək domub qalardı.
İnsan səslərindən heyvana qədər,
Səzən çıxarırdı hər cürə səsli.
Belə ki, çaldığı o havalarından
Şadlanıb oynamaq istərdi insan...*

Həmin nümunəyə diqqət yetirdikdə görürük ki, Nizami incəsənətin idrakı və tərbiyəvi əhəmiyyəti ilə bağlı iki mühüm cəhət üzərində xüsusən dayanmışdır.

Birinci, Azərbaycan xalqının qədim və zəngin musiqi mədəniyyətini göstərən musiqi alətlərindən saz, qanun, rud, ud, ərgənünün yaranması və onların qəlb oxşayan səsləri, geniş, cəlbedici ifa imkanları haqqında inandırıcı lövhələr yaratmışdır.

İkinci, həmin alətlərlə çalınan milli musiqi nümunələrinin böyük qüdrətli, hətta təbib, loğman kimi müalicəedici təsirini parlaq lövhələrlə tərənnüm etmişdir:

*Bütün heyvanları yatırıb sazla,
Sonra ayıldardı xoş bir avazla.
Ustad həmin sazı çaldığı zaman,
Edərdi xəstənin dərdinə dərman.
Müəyyən pərdədə bir hava çalır
Ki bütün heyvanlar yuxuya dalır.
Başqa bir havada çaldığı zaman
Yatanlar hamısı durur yuxudan*

Bu mizralar incəsənətin ən qüdrətli növü olan musiqinin fəlsəfi, mənəvi təsir qüvvəsi haqqında aydın təsvir yaradır. Musiqinin humanizmi, təbabəti, qüdrətli ruh, müalicə vasitəsi olması haqqında hələ XII əsrdə irəlilən və çox böyük həyat əhəmiyyəti kəsb edən bu fikirlər, müddəalar Nizami estetikasının nikbinliyini, ümumbəşəri mahiyyət kəsb etməsini bir daha parlaq şəkildə nəzərə çatdırır. Nizami göstərirdi ki, musiqi həm də dəyənətlik, düzlük və doğruluq vasitəsidir.

Əldə olan mənbələrin təhlili, ümumiləşdirilməsi belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, musiqinin həyatı, bütün canlılar ələminə estetik təsirini Nizami qədər böyük uzaqgörənliklə, müxtəlif həyat hadisələri ilə bağlı təsirli, inandırıcı şəkildə təsvir və tərənnüm edən olmamışdır.

Nizami duhası-Nizami yaradıcılığı ilə əlaqədar deyilənlər, yazılanlarla tanış olduqca bir daha belə qənaətə gəlmək olur ki, o eyni zamanda etik-estetik fikirlər ələminin böyük memarıdır. Bu rütbəyə isə o geniş, hərtərəfli mütləhi vasitəsilə nail olmuş, xələflərinə üz tutaraq demişdir:

*Hər kim öyrənməyi bilməyirsə ar,
Sudan dur, daşdan da gövhər çıxardar.
Ancaq öyrənməyi ar bilən insan,
Məhrumdur dünyada bilik almaqdan.
Çox iti zehinlər yatan oldular,
Axırda saxsı qab satan oldular.
Bilikli adamlar uzağı görər,
Cahilin zəhməti hədərdir-hədərl!*

Necə böyük uzaqgörənliklə demisən ustad! Ululardan-ülr babamız! Ruhun şad olsun!